

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/44/137-141>

Kəmalə Bağirova
Bakı Slavyan Universiteti
magistrant
<https://orcid.org/0009-0001-3128-9578>
bagirova.kamala20@gmail.com

Aşağı siniflərdə ingilis dili oxu bacarıqlarının formalaşdırılmasının lingvistik və psixolingvistik aspektləri

Xülasə

Məqalədə aşağı siniflərdə ingilis dilində oxuyub-anlama bacarıqlarının formalaşdırılmasının lingvistik və linqvo-psixoloji aspektləri tədqiqata cəlb olunmuşdur. Tədqiqat zamanı ingilis dilində oxu bacarıqlarının formalaşdırılmasının əhəmiyyəti, onun digər reseptiv və produktiv dil bacarıqlarına ola bilən birbaşa və dolayısı təsirləri də lingvistik prizmasından öyrənilmişdir. Tədqiqat zamanı müəyyən edilmişdir ki, aşağı siniflərdə ingilis dilində oxu praktikalarının keçirilməsi sadə deyil, əqli fəaliyyət kimi görülməlidir. Təlim-tədris işi bu istiqamətdə aparılmadığı təqdirdə gələcəkdə şagirdlərin oxuyub-anlama bacarıqlarının arzu edilən nəticələrinin əldə olunmaması ilə nəticələnə biləcəyi qənaətinə gəlinmişdir. Bu məqalədə həmçinin aşağı sinif şagirdlərində ingilis dilində oxuyub-anlama bacarıqlarının formalaşdırılması və əhəmiyyəti müzakirə olunur. Qeyd olunur ki, oxuyub-anlama yalnız dil öyrənmə məqsədi deyil, həm də digər dil bacarıqlarının inkişafında mühüm vasitədir. Məqalədə vurğulanır ki, bu bacarıq şagirdlərin təfəkkür, təsəvvür, diqqət və emosional fəaliyyətlərini fəallaşdırır, eyni zamanda onların sosial və estetik inkişafına da töhfə verir. Müəllif oxuyub-anlama prosesinin mərhələlərini (səs-hərf tanıma, heca oxuma, sintetik oxu) izah edir və uğurlu oxu üçün şagirdin motivasiyasının, tanış leksikanın və real həyatla əlaqənin vacibliyini qeyd edir. Məqalədə həmçinin metakognitiv strategiyaların tətbiqinin, tənqidi və yaradıcı təfəkkürün inkişafına olan təsiri də qeyd olunur. Sonda vurğulanır ki, düzgün təşkil olunmuş oxu dərsləri şagirdlərin dildə ünsiyyət və fikrini ifadə etmə bacarıqlarını əhəmiyyətli dərəcədə inkişaf etdirə bilər.

Açar sözlər: İngilis, oxu, anlam, dil, lingvistik, psixolingvistik, bacarıqlar, tədris, nitq

Kamala Baghirova
Baku Slavic University
Master student
<https://orcid.org/0009-0001-3128-9578>
bagirova.kamala20@gmail.com

Linguistic and Psycholinguistic Aspects of Developing English Reading Skills in Lower Grades

Abstract

In the article, the linguistic and linguo-psychological aspects of the formation of reading comprehension skills in English classrooms are involved in the research. During the research, the importance of the formation of reading comprehension skill in English, its direct and indirect effects on other receptive and productive language skills are also studied from the perspective of linguistics. During the research, it was determined that reading practices in English in primary classes should be seen as an intellectual activity rather than a simple one. It was concluded that, if the teaching reading comprehension is not carried out in this direction, the desired results of the students' reading and comprehension skills may not be at the desired level. The article explores the linguistic and psycho-linguistic aspects of developing reading comprehension skills in English among primary school students. The study examines the importance of forming reading skills in

English and its direct and indirect influence on other receptive and productive language skills from a linguistic perspective. It was found that conducting reading practices in lower grades should not be seen as a simple task, but rather as a cognitive activity. The study concludes that if the teaching-learning process is not properly directed in this area, students may not achieve the desired results in their reading comprehension skills in the future. The article also discusses the significance of reading comprehension in English for young learners. It emphasizes that reading is not only a goal in language learning, but also a crucial tool for the development of other language skills. The author highlights that reading activates students' thinking, imagination, attention, and emotional engagement, while also contributing to their social and aesthetic development. The stages of the reading process (letter-sound recognition, syllable reading, synthetic reading) are explained and the importance of motivation, familiar vocabulary and real-life connections for successful reading is underlined. Additionally, the article notes the role of metacognitive strategies in fostering critical and creative thinking. Finally, it is emphasized that well-structured reading lessons can significantly enhance students' communication and self-expression skills in the language.

Keywords: *English, reading, understanding, language, linguistic, psycholinguistic, skills, education, discourse*

Giriş

Aşağı siniflərdə şagirdlərin ingilis dilində oxuyub-anlama vərdişləri mətnlərin oxuyub-anlama, oxuduqlarının təhlil edə bilmək, şərh edə bilmək və öz fikirləri vasitəsilə başa düşdüklerini bildirmək bacarığıdır. Nitq fəaliyyətinin növü olaraq oxuyub-anlama ingilis dili təlim-tədrisinin məqsədlərindən biri olmaqla yanaşı, vasitə kimi də praktiki və əqli-psixoloji əhəmiyyət daşıyır. Göründüyü kimi, oxuyub-anlama bacarıqlarının formalaşdırılması təbiət etibarilə mürəkkəb bir didaktik prosesdir. Buna görə də, istər ana dilində və istərsə də xarici dildə oxuyub-anlama bacarıqlarının öyrənilməsi hər zaman olduğu kimi aktuallığını qoruyub saxlamaqdadır.

Oxuyub-anlama eyni zamanda digər dil bacarıqları arasında, eləcə də danışı bilmək və yaza bilmək bacarıqları arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin yaradılmasına və bu bacarıqların inkişaf etməsində də əhəmiyyətə malikdir. *“Mətn oxuya biləcəyim hər şeyi deyə və ya yaza biləcəyim bir mənbədir. Mən yaza biləcəyim hər şeyi oxuya bilərəm”* (Nevings 2006, səh 15).

Məlumat almaq mənbəyi olaraq oxunu daha etibarlı mənbə hesab etmək olar. Ona görə ki, o yazılı materiallara əsaslanır, şifahi nitq materiallarından fərqli olaraq, sabit və uzunmüddətli olur. Yazı şifahi nitqdən dayanıqlığı ilə fərqlənir və buna görə də uzun müddətli mənbə olaraq qala bilmək imkanına malikdir. Oxucular isə hər an bu mənbəyə müraciət edə və onunla tanış ola bilərlər.

Tədqiqat

Oxuyub-anlama özü vizual, nitq-əşitmə və əqli fəaliyyətlərin iştirakının cəlb olunduğu psixofizioloji mental proses olaraq görülür. Xarici dildə oxuyub-anlamayı bilməyən və ya əcnəbi dildə zəif oxu qabiliyyəti olan dil öyrənənlərin zəruri biliklərin əldə olunaraq dərk edilməsi və ünsiyyətdə tətbiqi problematik məsələ ola bilər. İngilis dilində əgər şagird oxuyub, lakin oxuduğunu dərk edə bilmirsə, deməli bu sonrakı tədris fəaliyyətlərində dil bacarıqlarının formalaşdırılmasında bir sıra çətinliklərin və uğursuzluqların meydana gəlməsi ilə nəticələnə bilər.

Anlama dedikdə, əqli-psixoloji fəaliyyətin bir növü kimi başa düşülür. Şagirdlər hər hansı bir mətni vizual olaraq görür, göz yaddaşı vasitəsi ilə məlumatların idarə olunması üçün beynin digər müvafiq hissələrinə otürür, təfəkkür formalaşır və məlumatlar başa düşülür. Əlbəttə, anlama ilə bağlı elmi-nəzəri ədəbiyyatlarında müxtəlif fikirlər və baxışlar mövcuddur. *“Anlaşılan odur ki, oxunulmuş məlumatı başqa formada ifadə etmək mümkün olsun”* (Yusifov 2019, səh 340). *“Anlama prosesi predmet və baş verənlərin idrakın tələblərinə uyğun olaraq, onu ödəyən münasibətlərin dərk edilməsi kimi başa düşülür”* (Özen 2017, səh 122). Hər hansı bir mətnin oxuyaraq anlaşılmasının məqsədi (məqsədli oxumaq) verilmiş məlumatın və ya mətn parçasının maksimum şəkildə tam, dəqiqliklə başa düşülməsi və başa düşülən məlumatın adekvat olaraq ifadə edilə bilməsi kimi başa düşülür. Bu kimi əqli prosesin uğurlu alınması isə şagirdlərin oxuyaraq

təhlil edə bilmək vasitəsilə mümkün ola bilər. Şagirdlər şüurlu formada, yəni düşünərək ingilis dilində oxuyurlarsa, bu zaman onların təxəyyülü və əqli prosesləri çalışmış olur. Nəticə də isə, onlarda oxu bacarıqlarının formalaşması prosesi baş tutmuş olur.

Xarici dildə uğurlu oxuyub-anlama prosesinin təşkili eyni zamanda şagirdlərin eyni zamanda mətnin mənsub olduğu xalq və ya etnosun sosial, məişət və kulturoloji dəyərlərini də anlamasına zəmin yaratmış olur. Linqvo-psixologiya sahəsində tədqiqat aparən alimlərin fikrincə, oxuyub-anlama prosesində şagirdlərin təfəkkür və təsəvvür, iradə, emosiya, maraqlar və s. əqli fəaliyyətləri də fəallaşmış olur (İbadova 2008, səh 46).

Bir çox nəzəriyyəçi alimlər oxuyub-anlamayı dar mənada götürürlər. Onlara görə, oxuyub-anlama dil öyrənənlərin fərdi bacarıqları ilə birbaşa əlaqəlidir. Lakin, eyni zamanda oxuyub-anlamayı individual bacarıqlarla paralel olaraq sosial bacarıqlar siyahısına aid edirlər. Başqa sözlə ifadə etsək, oxu prosesi birtərəfli heç vaxt olmur. Bu prosesdə ən azı iki tərəf iştirak edir-oxucu və yazıçı, bəzən isə bu prosesə obrazlar da qoşulur. Buna misal olaraq hər hansı bir məktubun yazılmasını misal çəkmək olur. Bu prosesdə bir nəfər yazır, alan tərəf isə oxucu qismində oxuyub-anlama prosesində yazan tərəflə xəyali olaraq ünsiyyətə girmiş olur. Başqa bir nümunəyə nəzər yetirək: Məsələn, şagirdə müəllim hər hansı bir mətni diktə edərkən, müəllim məktubu tərtib edən rolunda, şagirdlər isə katib rolunda fəaliyyət göstərirlər. Burada isə meydana məktubu kimin tərtib etdiyi sualı ortaya çıxmış olur. Bütün şagirdlər məktubun məzmununun oxunub interpretasiyasına və müzakirəsinə cəlb oluna bilərlər. Oxuyub-anlama prosesi eyni zamanda şagirdlərin xarici dildə düşünə bilmək, danışmaq və dinləyib-anlamaq bacarıqlarının inkişaf etdirmiş olur. Deməli, aşağı sinif şagirdləri ilə ingilis dilində oxuyub-anlama tədris prosesi düzgün aparıldığı halda onların digərləri ilə bu dildə ünsiyyət qura bilmək bacarıqlarının inkişaf etdirilməsinə də təkan verilmiş olur.

Oxuyub-anlama bacarıqları əlifba ilə başlamır. T.G.Yeqorov oxuyub-anlamaq qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə bir neçə mərhələnin olduğunu qeyd edirdi:

Səs və hərflərin mənimsənilməsi;

Hecaların oxunması;

Sintetik oxuyub-anlama texnikalarının formalaşdırılması;

Sintetik oxuyub-anlama prosesinin formalaşdırılması (Yeqorov 1953, səh 87).

Aşağı siniflərdə ingilis dilində hərf və səslərin birləşmələrinin mənimsənilməsi bu dilin əlifbasının və səslərinin tədrisi prosesində baş tutmuş olur. Aşağı siniflərdə ingilis dili dərslərində oxunun düzgün tətbiqi nəticəsində şagirdlər bu dilin əlifba və fonemləri arasında münasibətləri də anlamış və dərk etmiş olurlar (Klarus 2003, səh 33). Şagirdlər eşitdikləri və duyduqları səsləri simvollarla, yəni hərflərlə assosiasiya etməyə çalışır, sonra isə hecaları və sözləri oxumağa başlayırlar. Növbəti mərhələ hesab olunan hecaların oxunması prosesində isə hərflərin tanınaraq fonemlərin qəliblərdə və ya hecalarda kombinə edilməsi prosesi baş tutmuş olur. Xarici dildə sintetik oxuyub-anlama qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi prosesi isə sadə və tanış olan söz və ifadələrin bütöv oxunub-anlanması ilə baş verir. Bu zaman tanış olmayan və mürəkkəb hesab oluna bilən sözlərin oxunmasının hecalarla aparılması baş tuta bilər. Sintetik oxuyub-anlama prosesi şagirdlər üçün o qədər çətin bir proses sayılmaya bilər. Bu zaman isə şagirdlərin oxuduqlarını anlama bilmək məsələsi meydana çıxır. Cümlələrdə təkcə söz və söz birləşmələrin deyil, eyni zamanda ümumi mənada söz və ifadələrin assosiativ münasibətləri meydana gəlmiş olur. Bu zaman isə şagirdlərin mətnə verilmiş bütün sözlərin istər leksik və istərsə də qrammatik mənalarını bilməsi zəruri hesab oluna bilər.

Uğurlu təşkil olunmuş oxuyub-anlama prosesi şagirdlərin məlumat əldə edə bilmək, ismarıq göndərmə, əlavə biliklərin qazanılması və müxtəlif ideyalarının formalaşdırılmasına da təkan vermiş ola bilər. Şagirdlər ilkin mərhələlərdə ingilis dili mətnlərini ucadan oxumağa üstünlük versələr də, bir müddətdən sonra bu prosesi pıçiltılı oxu fəaliyyəti ilə əvəz etmələrini müşahidə edə bilərik. Aşağı siniflərdə qazanılmış bu kimi bacarıqlar isə ingilis dilinin təhsilinin sonrakı yuxarı pillələrində də əhəmiyyətli rola malik olur.

K. Qudman oxuyub-anlama prosesini aşağıdakı sosial fəaliyyətlər kimi görürdü. Tədqiqatçı oxu prosesinin aşağıda qeyd olunmuş şərtlərin mövcudluğu təqdirdə baş tutmasının effektiv olduğunu qeyd etmişdir:

- Şagirdlər özləri oxu üçün materialları seçirlər;
- oxu üçün səbəb real və təbii olmalıdır;
- oxumaq üçün təqdim edilən məlumat bütövdür və yarımçıq deyildir.
- oxuyub-anlama prosesi həssasdır;
- məndəki informasiya şagirdlər üçün maraqlıdır;
- oxunan informasiya aktualdır;
- ideya və sözlər şagirdlərə yad deyildir;
- oxu real hadisələrin inikasındır;
- oxunan mətnin şagirdlərə sosial xeyiri vardır;
- şagirdlərin oxuyub-anlama fəaliyyətləri məqsədlidir;
- oxunan materiallar şagirdlər üçün əlçatandır (Qudman 2015, səh 45) .

Aşağı siniflərdə düzgün təşkil olunmuş oxuyub-anlama prosesi eyni zamanda şagirdlərin tənqidi tərəkürünün də formalaşdırılmasında əhəmiyyətli yerə sahib ola bilər. Məsələn, ingilis dilində oxu materialları mətnlərinin təhlil edilməsi, şagirdlərin bir mətnə olan müxtəlif yanaşmalarının qiymətləndirilməsi və müzakirə olunması, faktlara istinad edərək nəticənin çıxarılması, məntiqi nəticənin əldə edilməsi və s. bu kimi bacarıqlar tərəkürün formalaşmasına aid edilə bilər. Şagirdlər onlara təqdim olunmuş mətnlər üzərindən düşünə bilmək və anlamağı bacarmaq qabiliyyətləri formalaşdırdıqca, onların digər dörd dil bacarıqları da sinxron şəkildə inkişaf etmiş olur. Bu isə məntiqi nəticə olaraq, digər insanlarla kommunikasiya qurmalarını, fikir və ideyalarını ifadə edə bilmələrini və həmsöhbətlərinin fikirlərini başa düşə bilmələrini asanlaşdırmış olur. Xarici dildə fikirlərini digərlərinə izah edə bilmək, hər hansı bir proses və ya hadisəyə fikrini bildirmək və s. bu kimi əqli davranışların effektivliyi məhz oxuyub-anlama qabiliyyəti güclü olan dinləyicilərdə daha da güclü ola bilməsini qeyd etmək olar. Bu kimi bacarıqlar isə şagirdlərin bu və ya digər ingilis dilində olan mətnlərdə sətirlərə mənaların, mətnin ideya-məzmun xüsusiyyətlərinin başa düşülməsi üçün vacib hesab oluna bilər.

Oxu prosesi eyni zamanda estetik tərbiyənin və zövqün formalaşmasında da böyük tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, daha çox oxuyan şagirdlərin həmin xalqın mədəniyyəti, adət-ənənəsi, dünyagörüşü, zövqü və s. barədə məlumatlar əldə etməklə paralel, bu məlumatların onların davranışlarının formalaşmasında da kifayət qədər rolu olduğunu görə bilərik.

Oxuyub-anlama vərdişləri şagirdlərin yeni informasiyaları əldə edə bilməsi və anlama bilməsi qabiliyyətlərini inkişaf etdirmiş olur. Şagirdlər müxtəlif mövzularda olan mətnləri oxuyaraq əldə etdikləri məlumatları, eləcə də dil biliklərini daha sonrakı fəaliyyətlərində tətbiq edə bilərlər (Nunan 2003, səh 75). Oxuyub-anlamanın linqvistik və didaktik mahiyyətlərindən biri də şagirdlərdə oxuyub-anlama vərdişləri inkişaf etdikcə, onlarda diqqətin formalaşmasına və fəallığının artmasına köməklik göstərməsi ilə əlaqələndirmək olar.

Xarici dillərin təlim-tədrisinə olan yanaşma və baxışlar, eləcə də fəal təlim metodlarında mətnlər üzərində işin təşkili zamanı yeni prinsiplərin meydana gəldiyini də müşahidə edə bilərik. Bu yanaşma və metodların əsas qayəsi oxuyub-anlama zamanı mətnlər üzərində işlər apararkən şagirdlərin əqli fəaliyyətlərinin inkişafının həyata keçirilməsi ilə bağlıdır. Məsələn, fəal təlim metodları ilə aparılan oxuyub-anlama prosesi zamanı mətnlərdə ideya-məzmunun aşkar edilməsi, oxunan mətnlərin şagirdlərin yenidən adlandırma bilməsi, mətnlərdə baş verən proseslərə münasibətlərinin bildirilməsi, proqnozlaşdırmaların və ehtimalların aparılması və s. bu kimi üsullar həyata keçirilə bilər (Krashen 2004, səh 82).

Nəticə

İngilis dili dərslərində oxuyub-anlamanın uğurlu aparılması şagirdlərdə düşünə bilmək və analitik tərəkürün formalaşmasını da şərtləndirir. Şagirdlər oxuduqlarını başa düşdükdən sonra öz mövqelərini, tənqidi yanaşmalarını, kreativ tərəkürlərini və s. aktivləşdirməyə başlayırlar. İngilis

dili dərslərində şagirdlərin oxuyub-anlaya bilmək bacarıqlarının formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi üçün metakognitiv biliklərin cəlb olunması əsas şərtlərdən biri kimi hesab oluna bilər. Məsələn, ingilis dilində kifayət qədər leksik bilikləri olan şagirdlər oxunulan mətni anlamaqda daha az çətinliklə üzləşmiş ola bilərlər. Eyni zamanda kifayət qədər leksik bazası olan şagirdlər mətn daxilində olan tanış olmayan leksik vahidlərin daşdıqları mənaların müəyyən edilməsində, “mətndaxili açar söz”lər strategiyələrindən yararlanırlar. Bu kimi strategiyələr şagirdlərə öyrənilənləri anlamaq üçün mətnlə qarşılıqlı şəkildə olmağa da köməklik göstərmiş olar. Şagirdlər oxuduqları məntləri anlamaq səriştəsinə malik olduqda isə onlar mətn müəllifinin fikirləri ilə bağlı sualları cavablandıra bilər, mətnin məna və məzmunu ilə bağlı ümumiləşdirmələr apara bilər, eyni zamanda əvvəl öyrəndikləri ilə assosiasiyalar yarada bilərlər. Başqa sözlə desək, ingilis dili dərslərində şagirdlərlə, bu məzmununda aparılan oxu dərsləri onlarda daha yüksək düşünmə qabiliyyətlərinin formalaşmasına zəmin yaratmış olar.

Ədəbiyyat

1. Cameron L. S. (2001) “*Teaching Languages to Young Learners*” Cambridge University Press.
2. Claros M. S. C. (2003) “Psycho-lynguistic and socio-cultural approaches to language learning”, *Colombian Applied Linguistics Journal*, p. 142-154
3. Egorov T. G. (1953) “*Psixhologiya ovladeniya navykom chteniya*”.
4. Goodman K. D. (2015) “*What is Whole in Whole Language*”.
5. Grellet F. F. (1981) “*Developing Reading Skills: A Practical Guide to Reading Comprehension Exercises*”, Cambridge University Press.
6. Harmer J. D. (2007) “*The Practice of English Language Teaching*”, Pearson Education Limited.
7. İbadova B. H. (2008) “*Oxu nitq fəaliyyətinin növü kimi*”.
8. Krashen S. A. (2004) “*The Power of Reading: Insights from the Research*”, Oxford.
9. Newings M.A. (2006) “*Advanced grammar in use*”, Cambridge.
10. Nunan D. A. (2003) “*Practical English Language Teaching*”, Cambridge.
11. Özen M. O. (2017) “*Metinleri ekrandan okumanın anlam kurma üzerinde etkisi*”.
12. Yusifov M. C. (2019) “*Nitq mədəniyyəti*”, Elm və təhsil.

Daxil oldu: 07.01.2025

Qəbul edildi: 19.04.2025